

De schatkamers van KADOC

... een caleidoscoop van religie en samenleving in Vlaanderen

Jan De Maeyer, directeur KADOC

KADOC bestaat vijftienvintig jaar en we zullen het geweten hebben: gedurende het hele jaar worden activiteiten, tentoonstellingen enz... georganiseerd om die verjaardag te vieren. Op 2 mei 2002 was er een academische zitting met lezingen over verleden, heden en toekomst van de instelling. De toespraak van directeur Jan De Mayer illustreert de enorm rijke collectie die in de loop der jaren is totstandgekomen.

Het KADOC omvat tweehonderd jaar religie en samenleving in circa achttien strekkende kilometer archief, boek en beeld. Het is de geschiedenis van een permanente, vaak boeiende, soms intrigerende maar ook bij wijlen gespannen interactie tussen Kerk, katholieken en samenleving. Gewoonlijk wordt deze geschiedenis gebracht in een verhaal van structuren, strategieën en zuilen. Ik ga dat niet doen... Want de ark van het KADOC omvat veel meer dan structuren en organisaties. Hij omvat de worsteling van de 19e- en 20e-eeuwse mens met de moderniteit, de spanning tussen traditie en modernisering, tussen geloof en wetenschap, individualiteit en collectiviteit. De ark van het KADOC omvat mensen en menselijke structuren, het verhaal van groot- en kleingelovigen, priesters en leken, leiders en leden. Als een bijbelse Noach wil ik u zeven types van historische katholieken brengen, geen statische maar een dynamische geschiedenis van opeenvolgende culturen en mentaliteiten, van generatiegebonden identiteiten. Zo wordt de caleidoscoop een typologische geschiedenis, de ark een pantheon: de reveilmens; de kruisridder van Petrus; de Rerum-novarumkatholiek; de Katholieke Actieman of -vrouw; de personalistische mens; de conciliechristen, vrij en vrank; het overspoelde (kerk)lid

Felix de Hemptinne als zoeaaf in Rome ca. 1866. De Hemptinne, zoon van de Gentse textielbaron Joseph de Hemptinne, treedt later in bij de benedictijnen en wordt in 1890 abt van Maredsous (KADOC Leuven)

De reveilmens

Het katholiek reveil is een van de meest merkwaardige fenomenen uit de eerste helft van de 19e eeuw. Deze religieuze heropleving werd gekenmerkt door een romantisch onderbouwd zin zoeken, een individueel en collectief beleefde kerkpraktijk, vrome devoties en publieke geloofsmanifestaties, zoals processies en bedevaarten, en een bijna emotionele gehechtheid aan heilige plaatsen, relikven en symbolen. Het katholiek reveil werd in belangrijke mate gedragen door de herstelde oude orden en de vele nieuwe (vooral actieve) religieuze instituten. Bij wijze van boutade kan worden gesteld dat zowat elke dorpspastoor die zichzelf respecteerde een lokale (veelal vrouwelijke) kloostercongregatie stichtte.

De christen uit het reveil had perspectief. Perspectief op het eeuwig heil. Devotie doordrong hem zoals ook de gedachte dat religie een moreel-educatieve zending had, in onderwijs, ziekenzorg, begeleiding van gevangenen, opvang van gehandicapten en van psychische patiënten. De reveilmens maakte zich het devies "*La vraie piété est agissante*" eigen. Dit geloof van de daad vertaalde zich voor vrouwen in devotionele praktijken als de eeuwigdurende aanbidding, het vervaardigen van liturgische gewaden in naaikransjes, het lidmaatschap van vrome genootschappen of sociale hulp. Sommigen van hen gingen de geschiedenis in als 'les quêteuses', gejaagd als ze steeds op stap waren voor het goede doel. Mannen uit de volksklassen werden lid van het Aartsbroederschap van de H. Familie (onder de auspiciën van de paters redemptoristen) of van de Xaverianenbonden (oorspronkelijk een jezuïetenwerk); een burgerman concretiseerde zijn overtuiging door zijn toetreding tot het Sint-Vincentiusgenootschap, het wekelijkse armenbezoek dat weliswaar de burgerlijke fatsoensnormen doorbrak maar door zijn paternalistische benadering dan weer systeembestendigend werkte.

De schatkamer van KADOC is rijk aan documentatie uit het reveil. Van honderden moreel-religieuze en educatieve traktaten (het is opvallend hoeveel er geschreven werd over meisjeseducatie) tot maatschappelijke en culturele tijdschriften, van met papierkant omlijste devotieprentjes tot de eerste missiepropaganda. Inderdaad, hoeveel offers een nachtelijke aanbidding in de koude kapel van een pensionaat of een kloosterkerk wel mocht vergen, missionarissen en zeker diegenen die de marteldood stierven waren toen al veel grotere helden. De archieven van de tienduizenden leden tellende broederschappen en bepaald de archieven van de Vincentianen, zijn bijzonder interessant voor de studie van de sociale realiteiten.

De kruisridder van Petrus

Vanaf circa 1850 en zeker vanaf 1860 maakte de reveilmens plaats voor de kruisridder van Petrus, het ideaal van de pauselijke zoeaaf. Vrouwen verschoven naar het achterplan. Het was oorlog: de strijd tussen klerikalen en antiklerikalen - die in se een strijd

was over de richting die de moderniteit zou uitgaan - greep wel elk katholiek aan. Pauselijke encyclieken deden het veeleer pragmatische Belgische episcopaat en de leidende liberaal-katholieken verstaan dat er grenzen waren aan de liberalisering van de samenleving. De geleidelijke opslorping van de pauselijke staten in de Italiaanse eenheidsstaat (1861-1870) samen met de Frans-Duitse oorlog en de gruwelen van de Parijse Commune deden zelfs de nuchtere katholieken ook haast geloven dat het einde nabij was.

Een golf van antiliberalisme en van solidariteit met de onfortuinlijke paus Pius IX sloeg over West-Europa en België. De rekken van KADOC torsen daarvan het resultaat. Pauselijke portretten en bustes, de archivalia van de Pauselijke Werken met bijvoorbeeld het ronselen van zoeaven voor de verdediging van de pauselijke staten, de organisatie van de Sint-Pieterspenning met het oog op de noodzakelijke financiële ondersteuning, de organisatie van publieke geloofsmanifestaties met alles wat dit meebracht aan iconografie (affiches, processiealbums verlucht met prachtige kleurenlitho's), het is er allemaal. De ware katholiek werd een kruisridder, verschanste zich in een neogotisch kasteeltje, werd 'homme d'oeuvres' of een discrete 'femme d'oeuvres' en spendeerde tijd en fortuin aan de opbouw van het organisatiekatholicisme: van persactie tot schoolstrijd, van patronaat voor volkskinderen tot Sint-Lucaskunstschool. Twee archieven willen wij vandaag in dit verband voor het voetlicht brengen. Primo, het archief van de Gentse familie Casier (ca. 1842-1877). Een blik op de kersverse inventaris laat schatten vermoeden. Het archief Casier is zeer rijk voor de cultuurbeleving aan katholieke zijde. Ik verwijs naar de prachtig geïllustreerde reisverhalen (inclusief een maandenlange huwelijksreis naar Rome), de bedrijfsvoering van een neogotisch glasatelier en de belangstelling voor fotografie en voor het pittoreske. Secundo, het voor de politieke en maatschappelijke geschiedenis zo relevante familiearchief Lammens-Verhaegen (ca. 1820-1950), nu raadpleegbaar aan de hand van een inventaris. In één fonds wordt de spanning tussen religie en moderniteit in vier generaties weerpiegeld: van de onlangs opgedoken dagboeken van Jules Lammens (1822-1908) tot een lidmaatschap van de loge, over de archivalia van de sterke, intellectuele, en genereus levende Pierre-Théodore Verhaegen ((1796-1862), achtbaar logemeester en medestichter/promotor van de Université Libre de Bruxelles), die van de liberaal-katholieke Eugène Verhaegen (1820-1878) en ten slotte die van Arthur Verhaegen (1847-1917), ultramontaan en eens gegrepen door Rerum novarum, een 'rode baron'. Tot slot was er Pierre Verhaegen (1873-1953), die na de Eerste Wereldoorlog een van de boegbeelden werd van het Belgisch nationalisme en rechts conservatisme in Vlaanderen. Honderden brieven en een bijna dag aan dag minutieus bijgehouden *Livre de Famille* wijden de onderzoeker in in de mentaliteit en cultuur van de 19e eeuw.

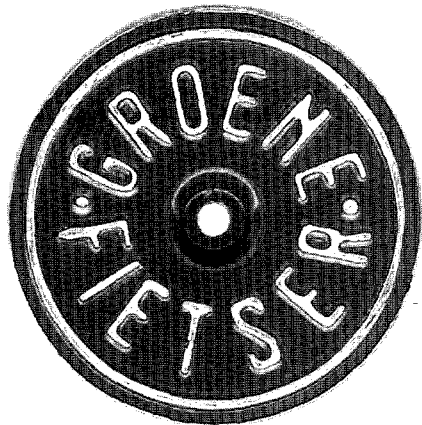
De Rerum-novarumkatholiek

Slechts weinig encyclieken zijn zoals Rerum novarum uitgegroeid tot een maatschap-

pelijk referentiepunt. Het belang van deze wereldbrief van Paus Leo XIII uit 1891 schuilt in de oriëntering van de katholieke wereld op de 'Nieuwe Zaken'. Kerk en katholieken isoleerden zich niet langer, de burchmentaliteit werd verlaten, de droom van een nieuwe tijd met de opbouw van een christelijke, sociaal-harmonieuze samenleving wenkte. Om de samenleving te behoeden voor schokgolven werd het laïciserend geachte liberalisme afgewezen, het voor het individu en familie nefast geachte collectivistisch socialisme verketterd, en de roep om democratisering en sociale emancipatie opgevangen in wat we definiëren als verzuilde organisaties. De gouden driehoek van de verzuiling aan katholieke zijde was naargelang de invalshoek 'Godsdienst, Huisgezin en Eigendom' of 'Godsdienst, Huisgezin, Moedertaal'. Het was de tijd van het ontstaan van de katholieke Vlaamse beweging, de Boerenbond en andere antisocialistische landbouwersorganisaties, de antecedenten van de christelijke arbeidersbeweging of - rond de gilden van ambachten en neringen - de eerste bescheiden aanzet tot organisaties voor zelfstandige ondernemers. Volksbibliotheken, ontwikkelingsavonden, mutualiteiten, aan- en verkoopvennootschappen, verbruikscoöperaties, spaarkassen, vakverenigingen enz. moesten dit maatschappelijk project concretiseren. Het resultaat van dit organisatorisch geweld laat zich allicht raden in de KADOC-rekken. KADOC herbergt stilaan het archief en de publicaties van zowat alle katholieke maatschappelijke organisaties (nationale en regionale structuren) - zowel de organisatorische als de technische - maar ook reeksen van bijvoorbeeld de opkomende en toen nog echt zeer lokale parochiebladen en de openwaaierende binnenkerkelijke structuren. Toch komt temidden van deze organisatorische ontplooiing ook de Rerum-novarummens naar boven: correspondentie van sociaal geëngageerde, vaak Vlaamsgezinde proosten; de aantekenboeken of de dagelijkse briefwisseling van vakbondsleiders. Maar de Rerum-novarumkatholiek bezigde ook de eerste Nederlandstalige missalen, volgde de eerste arbeidersretraites en las sociale traktaten die de corporaties uit de Vlaamse middeleeuwse steden als glorierijk voorbeeld prezen en dit gevat in een voorzichtig art-nouveaubandje. Van 'nieuwe zaken' gesproken...

De Katholieke Actie'er: onttoverd en gekaderd

De Eerste Wereldoorlog of Groote Oorlog heeft de Rerum-novarumkatholiek onttoverd of ontzuurd. De opgaande zon van de nieuwe tijd was in het slijk van de IJzervlakte verzonken. In de jaren 1920 manifesteerden intellectuelen in steeds grotere mate hun onbehagen met de moderniteit en zochten nieuwe modellen in het nationalisme of het ideaal van de nog onbestemde volksgemeenschap. Of zij kozen voor het tegendeel: het pacifisme en de christen-democratie. De Kerk hield een verinnerlijking voor, steunend op componenten die er reeds vóór de Eerste Wereldoorlog waren, zoals de volksliturgie, de kindercommunie, de eucharistische devotie en kruistocht, de bescherming van het H. Hart. De Kerk wilde een volkskerk zijn, de Liturgische Bewe-

Fietsplaat van de Antwerpse Groene Fietsers, uit het archief van de jezuïet Luc Versteylen, een van de stichters van de beweging Anders Gaan Leven

ging wier impact op gemoed, kunst en architectuur wordt onderschat creëerde de vormelijke contouren van een kerkelijke massificatie. Opvallend was de aandacht voor de nieuw ontdekte groepen en thema's: de jeugd, de vrouwen, cultuur en ontspanning. Er tekende zich een religieuze modernisering af met een antimoderne inslag, via de alternatieven die de massa werden geboden in de Katholieke Actie.

Temidden van de massificatie, muntontwaarding en economische crisis, internationale spanningen en fascistische sirenenzangen kreeg de volksmens een eigentijds alternatief voorgedragen: de jeugd vond in de Katholieke Actie-organisaties in Vlaanderen een uitweg voor haar idealisme, onder het devies *"Alles voor Vlaanderen, Vlaanderen voor Christus"* en dit tot in verre landen, getuige de bloei van de missionerende instituten. Het tweede Vlaamsche Volkstoneel, de Katholieke Lector- en Filmcentrale, de Katholieke Vlaamse Radio-omroep, de kunstenaarsvereniging De Pelgrimbeweging: het waren allemaal organisaties die de katholieke kinderen van hun tijd lieten zijn en toch toelieten hun overtuiging te verdiepen.

Hier raken we een merkwaardige paradox. Hoezeer het interbellum ook de tijd was van de massificatie, toch was het evenzeer de tijd van de levensverdieping, retraite en recollectie. De Katholieke Actie-mens ondervroeg voortdurend zichzelf en leerde voor zichzelf een weg uit te stippelen in de vormingsorganisaties. Het maatschappelijke optreden van deze generaties in de decennia onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog is zonder de lectuur van hun geestelijke dagboeken, hun neergeschreven dagelijks gewetensonderzoek niet te vatten. Het zijn deze egobronnen die de tientallen meters Katholieke Actie-organisatiearchieven in het KADOC tot leven brengen.

De personalistische mens

Een overtuigend bewijs dat de geschiedenis door mensen en niet alleen door structuren wordt gemaakt, wordt geleverd in de jaren 1950. Historici en sociologen zijn er

trouwens meer en meer van overtuigd dat de jaren 1950 het toneel vormden van ingrijpende, zij het nog onder de oppervlakte gebleven mentale mutaties. Fenomenen als het Linkse Katholicisme, de 'Nouvelle Théologie', het opkomen voor een meer persoonlijk onderbouwde religiebeleving, liefde en seksualiteit, het recht van elk individu op persoonlijke ontplooiing in relatie tot de gemeenschap waartoe hij of zij behoorde (inclusief de vrouwenemancipatie), de democratisering van het onderwijs en het idee van Vlaamse economische ontvoogding en regionale expansie zijn niet zonder de personalistische component te begrijpen.

Bleven de maatschappelijke en Katholieke Actie-organisaties grotendeels op hun vooroorlogse leest geschoeid, de pleidooien voor de personalistische mens klinken op uit de notulen van de vergaderingen die toen nog echte verslagen waren. Maar zij klinken ook op uit de nota's die vanuit het nieuwe fenomeen van de studiediensten van de maatschappelijke organisaties werden gefabriceerd of uit de omvangrijke archieven van de unitaire CVP-PSC en niet te vergeten het invloedrijke Centrum voor Politieke, Economische en Sociale Studies (CEPESS).

Vandaag willen we eveneens twee nieuwe inventarissen voorstellen van archieven van maatschappelijke topfiguren die goed de personalistische visie op mens en maatschappij weerspiegelen.

Vooreerst is er het archief van Anton A. Jozef (Jef) Van Bilsen (1913-1996). Hoeft het nog gezegd dat dit archief een schat aan informatie bevat over het politieke reilen en zeilen in België, in het bijzonder over de Tweede Wereldoorlog (Verdinaso) en het naoorlogse Belgische ontwikkelingsbeleid, toen Van Bilsen als pleitbezorger voor Kongo en voor een humane, op de mens gerichte ontwikkelingssamenwerking naam maakte.

De tweede inventaris beschrijft het omvangrijke archief van André baron Vlerick (1919-1990). Dat zijn naam verbonden is aan een economische managementschool is geen toeval: als econoom, hoogleraar en politicus stond hij een synergie voor tussen het bedrijfsleven en de universiteiten, wilde hij ten koste van veel inspanningen het groeipotentieel van de Vlaamse familiale bedrijven tot ontwikkeling brengen en werd hij de pleitbezorger van de regionale of streekeconomie, wat neerkwam op een grootse Vlaamse inhaalbeweging. Het mooie aan het archief is dat we naast de vele technische of financiële dossiers zijn visie op mens en economie neergeschreven vinden in de vele nota's voor lezingen of tussenkomsten op publieke fora.

De conciliemens: vrij en vrak

Denk niet dat KADOC de archieven van concilievaders of hun entourage bewaart. Die worden op een uitstekende wijze bewaard door het Centrum voor de Geschiedenis van Vaticanum II in de bibliotheek Godgeleerdheid en de papieren van kardinaal Suenens op het Aartsbisschoppelijk archief te Mechelen. Maar KADOC herbergt wel de

enorme weerslag die het concilie had op het vlak van inhoud en organisatie. Het gaat van de stroom aan publicaties over en rond de interpretatie van de conciliaire constituties tot de stencilcultuur waarmee de vernederlandsing van de liturgie (jeugdmissen, kindernevendiensten) gepaard ging. Wellicht is er nooit méér over Kerk en geloof gediscussieerd in de laatste twee eeuwen dan in de periode onmiddellijk voor, tijdens en vooral na het concilie. De discussies waren vaak heel persoonlijk en vrank, de vele verslagen van raden en commissies, binnenkerkelijke of binnen de maatschappelijke of jeugdorganisaties spreken boekdelen. Maar de christen van het concilie is ook vaak verstrengeld met de sociaal-culturele revolutie van de jaren 1960. De transformatie van tal van bestaande organisaties werd ingezet, de oude Katholieke Actie-organisaties transformeerden zich en gingen vaak 'gemengd' werken, allicht is nooit méér gediscussieerd over de christelijke identiteit van tal van organisaties. De discussies leidden ook tot de oprichting van nieuwe sociale bewegingen: Christenen voor het socialisme, Wereldscholen, gelovige homogroepen, Anders Gaan Leven, Informatief Spelmateriaal, Vredeseiland en z. In de archieven van KADOC vindt men evenwel evengoed de persoonlijke ontboezemingen als de organisatorische vormgeving van die conciliechristenen die zich in de postconciliaire kerk niet meer thuisvoelden, met name de restauratiekatholiek. Kortom, de magazijnen van KADOC herbergen een schat aan informatie voor toekomstig onderzoek.

Het overspoelde (kerk)lid

Het zal u maar overkomen. Momenteel komen op KADOC meer dan duizend tijdschrifttitels lopend toe. Het lijkt wel alsof de creativiteit op het vlak van publicaties zowel binnenkerkelijk als binnen de maatschappelijke organisaties niet meer stuk kan. Dan spreek ik nog niet van de aangroeiende groep van elektronische tijdschriften, het aanzwellende aantal internetsites, en de uitgevers die een relatief hoog aantal boeken rond religie en zingeving op de markt brengen. Ook deze actuele stroom aan documentatie komt toe op KADOC. Particulieren die ons begiftigen met dozen of plastic zakjes met materiaal zuchten soms diep en verklaren de stroom niet meer te kunnen lezen. De actuele christen en/of het lid van een christelijk geïnspireerde organisatie moet blijkbaar de kunst van het onderscheiden beheersen. Hier op KADOC bekwamen we ons met veel ijver in de kunst van de selectie. We doen dit bijbels gestreng, even streng als Noach op zijn ark: we behouden slechts één exemplaar, alle dubbelen worden herbestemd. Maar de huidige stroom overspoelt ons zonder meer: in verhouding tot de achttien kilometer materiaal, de zorgvuldig te bekijken en te selecteren instroom heeft KADOC, zoals de andere privaatrechtelijke documentatiecentra geen mensen en middelen te veel, maar te weinig. Wij hopen dan ook dat de Vlaamse overheid met deze verzuchtingen rekening wil houden.

De ark van KADOC heeft immers nog een lange vaart voor de boeg.